

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

SOME PROBLEMS OF THE LEGAL STATUS OF THE VICTIM IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

Маланчук П.М.,

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету
Української академії банківської справи Національного банку України

Автор аналізує основні засади правового статусу потерпілого у міжнародному кримінальному праві, ґрунтуючись на практиці Міжнародного кримінального суду. Виділено основні проблеми, які виникають у відносинах з потерпілими від злочину особами. Особливу увагу приділено питанням з'ясування особи потерпілого, призначення законного представника потерпілого та призначення і виплати відшкодування особам, що потерпіли від злочину.

Ключові слова: Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, Гаазький трибунал, потерпілий, законний представник, відшкодування.

Автор анализирует основные принципы правового статуса потерпевшего в международном уголовном праве, основываясь на практике Международного уголовного суда. Выделены основные проблемы, возникающие в правоотношениях с жертвами преступления. Особое внимание уделено вопросам установления личности потерпевшего, назначения законного представителя потерпевшего и выплаты возмещения лицам, пострадавшим от преступления.

Ключевые слова: Международный уголовный суд, Римский статут, Гаагский трибунал, потерпевший, законный представитель, возмещение ущерба.

The author analyzes basic principles of legal status of victim in international criminal law on ground of practice of International Criminal Court. The main problems of legal status of victims of crime are underlined. Particular attention is paid to identification of victim, to election of a legal representative of victim and to reparations for victims of crime.

Key words: International Criminal Court, the Rome Statute, the Hague Tribunal, victim, legal representative, reparation.

Актуальність теми. За інформацією, викладеною в Заяві Верховної Ради України, під час подій з 21 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року в Україні загинуло більше 100 осіб, понад 2 000 отримали поранення та каліцтва [1]. Всі ці особи можуть бути визнані потерпілими від злочину у порядку, передбаченому Римським статутом Міжнародного кримінального суду. З огляду на це дослідження правового статусу потерпілого у міжнародному кримінальному праві набуває особливої актуальності і становить неабиякий науковий інтерес.

У вітчизняній правовій науці проблематика діяльності Міжнародного кримінального суду досліджена недостатньо глибоко. Окремі аспекти функціонування Міжнародного кримінального суду були предметом наукового дослідження ряду науковців України, серед яких В. Гутник, О. Гуртовенко, А. Підгородинська, С. Кучевська, Т. Сироїд. Питань правового статусу потерпілих у міжнародному кримінальному праві також торкалися у своїх працях О. Кучер та Т. Ярославич. Проте, на нашу думку, до цього не було зроблено комплексного аналізу проблем, з яким стикаються судді Міжнародного кримінального суду у контексті захисту прав потерпілих осіб.

Тому автор ставить собі за мету:

а) дослідити правовий статус потерпілого у міжнародному кримінальному праві;

б) окреслити найбільш поширені проблеми, з якими стикаються судді Міжнародного кримінального суду у відносинах з потерпілими особами;

в) показати на основі аналізу практики Міжнародного кримінального суду шляхи вирішення вищевказаних проблем.

Виклад основного матеріалу. Преамбула Римського статуту Міжнародного кримінального суду вказує, що «за минуле сторіччя мільйони дітей, жінок і чоловіків стали жертвами немислимих злодіянь, які глибоко вплинули на совість людства» [2]. Діяльність Міжнародного кримінального суду, як і будь-якої національної судової установи, спрямована не тільки на притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочини, що належать до юрисдикції Суду, а й на відновлення порушених прав осіб, які потерпіли від цих злочинів. Хоча ці твердження є незаперечними, щодо ролі потерпілих (жертв злочинів) у процесі судового розгляду був висловлений широкий спектр думок [3, с. 171].

За ст. 85 Правил процедури та доказування, «потерпілий» – це фізична особа, якій заподіяно шкоду в результаті вчинення будь-якого злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду. До потерпілих можуть бути віднесені організації або установи, яким було завдано безпосередніх збитків пошкодженням будь-якого виду їх майна, призначеного для релігійних, освітніх, художніх або наукових чи благодійних потреб, або їх історичним пам'яткам, лікарням та іншим місцям та об'єктам гуманітарного призначення [4]. Як бачимо, установчі документи Міжнародного кримінального суду передбачають ширший перелік по-

терпілих осіб, ніж ст. 55 КПК України, відповідно до якої потерпілою визнається лише фізична особа [5].

Відповідно до ст. 68 Римського статуту Суд вживає належних заходів для захисту безпеки, фізичного і психічного благополуччя, гідності та недоторканності особистого життя потерпілих і свідків. При цьому Суд враховує всі відповідні фактори, у тому числі вік, гендерний чинник, а також характер злочину, і, зокрема, але не обмежуючись цим, ту обставину, що злочин включав сексуальне насильство, гендерне насильство або насильство щодо дітей [2].

За клопотанням прокурора або захисту, або на прохання свідка чи потерпілого, або його законного представника, якщо такий є, або за своєю власною ініціативою, Палата може віддати розпорядження вжити заходів для захисту потерпілого, свідка чи іншої особи, яким загрожує небезпека внаслідок даних ними свідчень.

Аналіз положень ст. ст. 87 та 88 Правил процедури та доказування дає можливість виділити такі заходи щодо захисту свідків та потерпілих осіб:

а) вилучення з відкритих протоколів Палати імен потерпілих, свідків чи інших осіб, яким загрожує небезпека внаслідок свідчень, даних свідком, або будь-якої іншої інформації, яка може бути використана для ідентифікації особи;

б) заборона прокурору, захисту або будь-якому іншому учаснику судових слухань розкривати інформацію, яка ідентифікує потерпілих чи свідків будь-якій третій стороні;

в) представлення свідчень з використанням електронних або інших спеціальних засобів, включаючи технічні засоби, які дозволяють змінювати зображення або голос, аудіовізуальну техніку, зокрема, відеоконференції і закриті передачі, і виняткове використання звукових засобів;

г) використання щодо потерпілого, свідка або іншої особи, якій загрожує небезпека внаслідок її показань, псевдоніму;

д) проведення частини слухань Палати *in camera* [4].

Варто також зважати на те, що не кожна потерпіла від злочину особа має достатню кваліфікацію для того, щоб брати участь у засіданнях, і навіть фізичну можливість бути присутньою. Тому доволі часто у таких випадках потерпілі особи послуговуються допомогою законного представника. Так, відповідно до ст. 90 Правил процедури та доказування, потерпілий може вільно вибирати законного представника. У випадку, якщо у справі кілька потерпілих або навіть кілька груп потерпілих, Палата може звертатися з проханням до потерпілих вибрати спільного представника. У випадку, якщо виникають проблеми з вибором, Секретаріат може надавати допомогу, пропонуючи, в тому числі, список адвокатів. Обов'язковою вимогою є те, що представник не повинен одночасно представляти осіб, інтереси яких суперечать одне одному (унікати конфлікту інтересів). У разі, якщо особа не може оплатити послуги представника, вона може розраховувати на допомогу Секретаріату, в тому числі – фінансову [4].

Установчі документи Міжнародного кримінального суду передбачають також право осіб, потерпілих від злочину, отримати відповідні компенсації. Клопотання потерпілого про відшкодування шкоди у письмовій формі подається в Секретаріат. У ній зазначаються такі відомості:

а) дані про особу та адресу позивача;

б) опис каліцтва, шкоди або збитків;

в) місце, дата події і, за можливості, дані про особу чи осіб, з вини яких, на думку потерпілого, було заподіяно каліцтво, збиток або шкоду;

г) якщо позовна вимога полягає у поверненні активів, майна або інших матеріальних цінностей, їх опис;

д) вимоги про компенсацію;

е) вимоги щодо реабілітації та інших форм правового захисту;

є) за можливості, будь-які відповідні документи, що можуть слугувати підтвердженням наведених фактів, включаючи імена та адреси свідків [4].

З урахуванням обсягів та розміру шкоди, збитків або каліцтва Суд може присуджувати відшкодування на індивідуальній основі або, якщо це буде визнано необхідним, на колективній основі, або і на тій, і на іншій основі разом. Для визначення чи уточнення розміру належної особі компенсації Суд може призначити експертизу.

Сума відшкодування стягується безпосередньо із засудженої особи. У разі, якщо під час розгляду клопотань про компенсацію неможливо здійснити окрему виплату чи недоцільно здійснювати кожен виплату окремо, Суд може розпорядитися передати суму, стягнуту в порядку відшкодування з засудженої особи, в Цільовий фонд.

Аналізуючи практику Міжнародного кримінального суду щодо залучення до розгляду справи потерпілих від злочину осіб, можна виділити кілька загальних проблем:

1. Розмитість стандартів для визначення потерпілої особи, а також складнощі у практичній ідентифікації таких осіб. Як зазначає Х-П. Кауль, зазвичай предметом розгляду у Суді стають події у державах, на території яких відбувалися бойові дії, іноді навіть такі дії тривають під час розгляду справи [6, с. 224]. Доволі часто особи, потерпілі від злочинів, втрачають документи, які ідентифікують особу, і немає ніякої практичної можливості їх відновити. З такими труднощами зіткнувся Суд у справі «Прокурор проти Жана-П'єра Бемба Гомбо» (The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, ICC-01/05-01708, «Ситуація в Центральноафриканській Республіці»). Ж-П. Бемба Гомбо, командир військового формування, обвинувачується в тому, що він і підлеглі йому особи здійснили звалтування, вбивства мирного населення та мародерство [7]. В ухвалі про участь потерпілих у слуханнях суд встановив таке: «Кожен заявник, для того щоб визнати його потерпілим, має надати суду ідентифікуючі відомості про себе, що визначають його особу на належному рівні». Тим не менш, маючи на увазі, що жертви звертаються до суду з різних регіонів світу, і в них можуть різнитись соціальні,

особисті обставини та загальна ситуація з безпекою в державі, Суд вважає, що доцільно використовувати гнучкий підхід, адаптований до реалій кожної окремої ситуації. У Центральноафриканській Республіці на момент проведення слухань було практично неможливо поновити документи, що посвідчують особу, при тому що більшість потерпілих від злочину осіб втратили їх у період з жовтня 2002 року по березень 2003 року. У цій справі Суд встановив перелік більше як з 20 видів документів, які могли бути визнаними такими, що посвідчують особу.

Крім того, у разі, якщо у особи немає жодного документа, її особу може бути посвідчено за допомогою заяви, підписаної двома свідками, що підтверджують особу заявника і те, що він є потерпілим і, в тому числі, де це можливо, роз'яснюють, у яких відносинах перебуває заявник та його свідки [8].

2. Значна кількість осіб, потерпілих від злочину. У разі, якщо злочином завдано каліцтво чи шкоду великому обсягу фізичних осіб, а також шкоду чи збитки установам чи організаціям, виникають труднощі, пов'язані з:

- а) представництвом потерпілих осіб;
- б) фізичною явкою таких осіб на судові засідання.

Уільям Самуель Руто та Джошуа Арап Санга (The Prosecutor v. William Samoei Ruto and Joshua Arap Sang, ICC-01/09-01/11, «Ситуація в Кенії») обвинувачувались в убивствах, депортації та насильницькому переселенні мирного населення та його переслідуваннях [9]. Потерпілими від цих злочинів було визнано 327 осіб. Зрозуміло, що всі ці особи не могли з'явитись на судовий розгляд та взяти повноцінну участь у слуханнях їх справи. Для захисту інтересів цих осіб було призначено колективного законного представника. У зв'язку зі складністю справи процес добору представників був доволі тривалим і включав у себе такі етапи:

- а) запити до всіх осіб, які перебували у реєстрі адвокатів Кенії та Товаристві юристів Кенії, про те, чи зацікавлені вони в участі у справі;
- б) початковий аналіз кандидатур осіб, які виявили зацікавленість щодо участі у справі;
- в) оцінка письмових відповідей кандидатів на питання про їх потенційну позицію у справі;
- г) телефонне інтерв'ю.

У результаті було відібрано кількох осіб. При цьому Палата наголосила на тому, що вимоги до захисника обвинуваченої особи та законного представника потерпілої особи дещо різняться. Таким чином, хоча законний представник і повинен мати значний процесуальний досвід, все ж таки він не обов'язково має відповідати тим вимогам, які пред'являються Римським статутом та Правилами процедури та доказування до адвоката, а скоріше, має перебувати за кваліфікацією на рівні помічника адвоката [10].

У тому, що стосується явки до зали судових засідань, Суд для вирішення проблем послуговується різноманітними технічними засобами, які дозволяють встановити відеозв'язок з потерпілою особою. Наприклад, деякі жертви у справах «Прокурор

проти Уільяма Самуеля Руто та Джошуа Арап Санга» та «Прокурор проти Вальтера Осапірі Бараса» (The Prosecutor v. William Samoei Ruto and Joshua Arap Sang, ICC-01/09-01/11, The Prosecutor v. Walter Osapiri Barasa, ICC-01/09-01/13, ситуації в Кенії) були в змозі стежити за ходом слухань на відеоекранах, які були встановлені у громадських місцях та магазинах [6, с. 225].

3. Іншою важливою проблемою є встановлення розміру відшкодування для осіб, які потерпіли від злочину. Римський статут Міжнародного кримінального суду лише передбачає можливість такого відшкодування (репарації), а визначення критеріїв для встановлення розміру такого відшкодування залишає на розсуд Суду. Саме тому, коли вперше постало питання про репарації для потерпілих осіб, Суд був змушений не лише визначити конкретні розміри відшкодування, а й дослідити думку прокурора, захисту, представників потерпілих осіб та провідних міжнародних організацій для формулювання загальних принципів призначення репарацій.

У результаті аналізу міжнародних договорів та конвенцій, а також попередньої практики міжнародних кримінальних трибуналів було сформульовано три основні загальні правила:

- а) охопити репараціями якомога ширше коло осіб, які потерпіли від злочинів;
- б) сприяти ефективному доступу потерпілих осіб до суду;
- в) забезпечити задоволення потреб якомога ширшого кола потерпілих від злочину осіб за допомогою використання судових процедур [11].

Джермайн Катанга (The Prosecutor v. Germain Katanga, ICC-01/04-01/07) визнаний винуватим у вбивствах, нападах на цивільне населення, знищенні майна і мародерстві [12].

У цій справі Суд дійшов висновку, що визначення розміру репарацій для осіб, потерпілих від злочину, має здійснюватись на основі таких принципів:

- 1) доступність (кожна особа повинна мати можливість звернутись до Суду для визнання її потерпілою від злочину. Для спрощення процедури звернення до Суду на території, де відбулись злочини, справа щодо яких розглядається Судом, мають перебувати законні представники потерпілих чи інші службові особи, які полегшать для потерпілих доступ до правосуддя);
- 2) недискримінація (жодній особі не повинно бути відмовлено у репараціях на основі її віку, статі, расової чи національної приналежності, а основним критерієм визначення розміру відшкодування має стати реально завдана особі шкода);
- 3) консультація з потерпілими (вид і розмір відшкодування, а також порядок і строки його виплати мають бути узгоджені з особами, які постраждали від злочину) [13].

Крім того, суд визначив, що репарації можуть бути призначені як на індивідуальній, так і на колективній основі, залежно від того, чи досягнуть відповідної домовленості потерпілі особи між собою.

Висновки. Вищевикладене дає змогу дійти таких висновків:

1. Римський статут Міжнародного кримінального суду передбачає доволі широке залучення потерпілих від злочину осіб до розгляду справи як для дачі свідчень, так і з метою розгляду справи про призначення їм належного відшкодування. Потерпілою особою, на відміну від положень вітчизняного кримінально-процесуального законодавства, може бути визнана як фізична особа, так і організація, якщо злочином їм завдано шкоду.

2. Для захисту потерпілих осіб Суд може вжити ряду заходів, серед яких вилучення імені потерпілої особи з судових документів, свідчення з використанням технічних засобів, призначення такої особі псевдоніму чи проведення закритих судових засідань.

3. Доволі серйозною проблемою для Міжнародного кримінального суду є неможливість з'ясування особи потерпілого через втрату документів. У такому разі Суд приймає будь-які інші документи, за допомогою яких можна встановити особу, а у разі відсутності документів може допустити до проце-

су потерпілого, особу якого з'ясовано за допомогою письмових свідчень інших осіб.

4. Потерпіла особа може брати участь у слуханнях через представника. У разі, якщо потерпілих осіб значна кількість, Суд може для них призначити колективного представника. Основними вимогами до представника у такому разі будуть наявність достатньої кваліфікації та відсутність конфлікту інтересів.

5. Потерпілі від злочину особи можуть отримати відшкодування (репарації) як на індивідуальній, так і на колективній основі. Аналіз практики Міжнародного кримінального суду дозволяє виділити такі принципи визначення розміру репарацій як: доступність, недискримінація та консультації з потерпілими.

6. Аналіз установчих документів та практики Міжнародного кримінального суду дає змогу виділити ряд відмінностей у правовому статусі потерпілих осіб у кримінальному провадженні за вітчизняним правом та у провадженні перед Міжнародним кримінальним судом, що у разі ратифікації Римського статуту Україною створюватиме певні проблеми у імплементації, і тому відкриває перспективи подальшого наукового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/790-18>.
2. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588/para0249#o249.
3. William a. Schabas. An introduction tot he International criminal court. Second edition. CambridgeUniversityPress, 2004. – 586 p. – 586 p.
4. Rules of Procedure and Evidence. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/PIDS/legal-texts/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. [Електронний ресурс] – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/кримінальний%20процесуальний.
6. Hans-Peter Kaul. Victims' Rights and Peace / T. Bonacker and C. Safferling (eds.), Victims of International Crimes: An Interdisciplinary Discourse. – The Netherlands, The Hague; T.M.c. AsSER PRESS, 2013 – 318 p.
7. The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Case Information Sheet (ICC-PIDS-CIS-CAR-01-010/14_Eng). [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.icc-cpi.int/iccdocs/PIDS/publications/BembaEng.pdf.
8. The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Fourth Decision on Victims' Participation from 12 December 2008, ICC-01/05-01708. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc610092.pdf>.
9. The Prosecutor v. William Samoei Ruto and Joshua Arap Sang, Case Information Sheet. (ICC-PIDS-CIS-KEN-01-012/13_Eng). [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/PIDS/publications/RutoKosgeySangEng.pdf>.
10. The Prosecutor v. William Samoei Ruto and Joshua Arap Sang, ICC-01/09-01/11, Decision appointing a common legal representative of victims from 23 November 2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1513301.pdf>.
11. The Prosecutor v. Germain Katanga, № ICC-01/04-01/07, ANNEX 1, ICC-01/04-01/06-2865-Anx1 from 18 April 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1397008.pdf#search=2865>.
12. The Prosecutor v. Germain Katanga, Case Information Sheet, ICC-PIDS-CIS-DRC-03-011/15_Eng. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/PIDS/publications/KatangaEng.pdf>.
13. The Prosecutor v. Germain Katanga, ICC-01/04-01/07, Decision establishing the principles and procedures to be applied to reparations from 7 August 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1447971.pdf>.